

Л. В. ЧАЙКА, к.ф.н. доц.

ДИСКУРСИВНІ АСПЕКТИ ПОРОДЖЕННЯ ВЕРБАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ ТА ЇХ КОНФЛІКТОГЕННІ ЧИННИКИ

В статье предлагается дискурсивный подход к категории вербального конфликта через определение конфликтного фактора как языковой единицы/конструкции, выступающей маркером экстралингвистических качеств коммуникантов.

Ключевые слова: *коммуникация, вербальный конфликт, конфликтный фактор, дискурс, интралингвальные конфликтные факторы.*

The article proposes a discursive approach to the category of verbal conflict by determining a conflicting factor as a language unit/ structure being a marker of extralinguistic qualities of communicators.

Keywords: *communication, verbal conflict, conflict generating factor, discourse, intralingual conflict generating factors.*

У статті пропонується дискурсивний підхід до категорії вербального конфлікту через визначення конфліктогенного чинника як мовної одиниці/ конструкції, що виступає маркером екстралінгвістичних ознак комунікантів.

Ключові слова: *комунікація, вербальний конфлікт, конфліктогенний чинник, дискурс, інтралінгвальні конфліктогенні чинники*

У сучасній мовознавчій парадигмі найінтенсивніше розвиваються дисципліни, пов'язані з реалізацією людського чинника у мові: семантика тексту, комунікативна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, що передбачає аналіз свого об'єкту в його динаміці [5; 60] та розгляд тексту в перебігу його генерації та перцепції з урахуванням екстралінгвістичного контексту. Такий підхід орієнтує передусім на аналіз дискурсу. У свою чергу, лінгвістика дискурсу розглядає текст (у широкому розумінні) як мовленнєву цілісність, поєднуючи досягнення прагматики, риторики та когнітивістики, що дозволяє характеризувати його в контексті мовленнєвої ситуації, описувати мовленнєву діяльність суб'єктів, зважаючи на прагматичні (метафори, натяки, алегорії тощо) значення висловлювання, які виводяться з прямого значення висловлювання інтерпретатором (адресатом). Тому звернення до дискурсу багатьох дослідників, які плідно працюють у галузі теорії мовленнєвих актів, логічної прагматики, конверсаційного аналізу, лінгвістичного аналізу тексту, соціолінгвістики і етнографії комунікативної діяльності, когнітивної лінгвістики й психолінгвістики [7; 63–75] є цілком закономірним. Не викликає сумніву той факт, що перші використання поняття дискурсу були реакцією на автономізм синтаксису в генеративній граматиці та орієнтували на аналіз ролі й функцій комунікативних чинників у використанні конкретних синтаксичних конструкцій і далі – на перегляд засад граматики природної мови як системи, що забезпечує не лише обробку чи зберігання інформації, але саме здійснення комунікації, «мови в дії».

© Чайка Л.В. 2011

Згідно з О. О. Селивановою, комунікація є цілеспрямованим процесом, одним із засобів якого виступає мова, а знаковою цілісною формою організації є текст/дискурс [11; 32] як складний комунікативний механізм, посередник комунікації, результат здійснення мовцем певної стратегії побудови тексту/дискурсу та його певної лінгвістичної інтерпретації [12; 344]. Текст/дискурс є комунікативною одиницею, що містить тематично й логічно об'єднані вислови, до того ж тематику визначає сфера його вживання [6; 134]. Основним призначенням дискурсу є спонукання адресата до певних дій саме через налагодження зв'язків між явищами, водночас він є сукупністю висловлювань, об'єднаних у єдине ціле смислом і, разом із тим, членованим утворенням, що має певну мету, а саме, вплив на адресата, тобто **персуазив**.

У такому разі основними компонентами діалогу, здатними до генерації **вербального конфлікту**, є наявність адресанта й адресата, певного контексту, топіку (теми), комунікативної інтенції мовця і слухача, загальної когнітивної бази та індивідуального когнітивного простору, із наголосом на значенні «ментальної функції мови, ментальної репрезентації висловлювання в думці комунікантів» [9; 79]. У процесі своєї діяльності людина спирається на власний життєвий досвід незалежно від його закріпленості в мовних одиницях і конструкціях. В онтогенезі створюється вербально-когнітивна база, яка надає можливості особистості орієнтуватися в оточуючій дійсності. Останні компоненти детермінуються рівнем розвитку комунікативної компетенції мовця, яка містить у собі принаймні три напрямки знань та вмінь – мовну компетенцію (включає в себе всі рівні володіння мовою), соціолінгвістичну компетенцію (пересічне знання основних типів мовленнєвих актів та вміння застосовувати їх у певній соціальній ситуації) та дискурсивно-стратегічну компетенцію (уміння використовувати комунікативні стратегії в різних жанрах різних комунікативних стилів та оперування цими стратегіями в певному комунікативному акті).

Виникнення ситуації вербального конфлікту пов'язане з двома фазами. На першій з них мовець (переважно) вживає мовну одиницю або конструкцію, яка може з тих чи інших причин розцінена адресатом як конфліктогенна. У другій фазі адресат, інтерпретуючи мовленнєве утворення мовця, звертає увагу на невідповідність уживаної мовцем мовної одиниці чи конструкції своїм власним уявленням про перебіг мовленнєвої комунікації. Після цього можна стверджувати про наявність у комунікативному акті вербально-конфліктної ситуації зі своєю структурою, яка розуміється як «перелік необхідних і достатніх елементів, що характеризують конфлікт на одномоментному статичному зрізі» [3; 124]. «Напевно, стан, коли обидва (або декілька) учасників конфліктної ситуації усвідомлюють її абсолютно адекватно й відбивають об'єктивну роль кожного в конфлікті, є ідеальним і, взагалі говорячи, абстрактним, – відзначають психологи. У дійсності усвідомлення конфлікту завжди несе в собі елементи суб'єктивізму і вже тому є тією чи іншою мірою

перекрученим, а це не може не впливати на перебіг конфлікту та його розв'язання» [1; 9]. Оскільки вербальні конфлікти є різновидом соціально-психологічних конфліктів узагалі, ми можемо спиратися на це висловлювання як на методологічне, екстраполювавши його на лінгвістику. До складу **структури ситуації вербального конфлікту** входять такі компоненти, як адресат та адресант; конфліктогенний фактор як особливий каталізатор нерозуміння та/або негативної оцінки мовлення хоча б одним із комунікантів; можливість здійснення мовленнєвих дій, суміщених із паралінгвістичним та екстралінгвістичним підкріпленням та спрямованих на досягнення комунікативної інтенції одним із комунікантів за рахунок деструкції цілей іншого комуніканта, та відповідне протиставлення цих мовленнєвих дій із застосуванням тактичних комунікативних ходів; соціально-психологічна ситуація конфліктного типу мовленнєвої взаємодії (наявність чи відсутність інших мовців та слухачів, місце й час комунікативного акту тощо).

Неадекватність відбиття ситуації вербального конфлікту дозволяє стверджувати, що під час його перебігу комунікантом (комунікантами) створюються **індивідуальні образи ситуації вербального конфлікту**, які детермінують конфліктну поведінку. У момент створення образу ситуації реальна дійсність перекручується, а «щілина» між ідеальною картиною ситуації вербального конфлікту та її реальністю є стимулятором конфліктної мовленнєвої поведінки учасників спілкування або у бік зняття конфліктогенного фактора, або у бік ескалації вербального конфлікту, до припинення комунікативного акту чи до переходу його на невербальні рейки. Як у першому, так і у другому випадках можуть застосовуватися певні маніпулятивні такти діалогу, які стимулюють чи гасять вербально-конфліктну інтеракцію. Ці «внутрішні картини ситуації» [10; 130] містять уявлення комунікантів про себе й про партнерів із конфліктної мовленнєвої взаємодії з боку цілей, можливостей, соціальних характеристик та психічного стану; уявлення про середовище, в якому відбувається вербальний конфлікт; уявлення про код комунікативного акту; уявлення про канал зв'язку, за допомогою якого здійснюється комунікативна взаємодія. У вербальному конфлікті всі чотири типи уявлень виникають під час вербалізації інтенційованого висловлювання, створюючи полюс конфліктної напруги в образі суб'єкта мовлення, оскільки власне нерозуміння мовленнєвого утворення або його негативна естимация виникають переважно при сприйнятті цього вербалізованого інтенційованого мовленнєвого утворення адресатом. Слід додати, що усвідомленню ситуації як вербально-конфліктної практично завжди притаманний емоційний супровід, а емоційні стани комунікантів, які виникають під час усвідомлення, залучаються до конфліктогенезу та впливають на його перебіг та розв'язання.

Конфліктогенний фактор є причиною породження вербального конфлікту, явищем, що негативно характеризує комуніканта як мовну особистість з лінгвальної, паралінгвальної та екстралінгвальної сторін,

тобто з соціальних, етнокультурних, психологічних, власне мовних позицій, так чи інакше пропущених через систему мови. Конфліктогенні чинники можуть носити соціолінгвістичний (негативні естимації комунікантами коду комунікативного акту, один одного або власне предмета мовленнєвого утворення), психолінгвістичний (індивідуальний характер мовленнєво-мислительних механізмів мовної особистості, вербально-когнітивні розбіжності комунікантів, патології й тератології) або інтралінгвістичний (знакові деформації) характер. Слід зазначити, що більшість сучасних лінгвістів [4] помилково ототожнюють поняття «конфліктогенний фактор» та «комунікативна невдача», оскільки конфліктогенний фактор є лише першим етапом, а не фактом вербального конфлікту (останній може й не реалізовуватися, залишаючись у своїй потенційній формі). Тобто, конфліктогенний фактор – це причина, а комунікативна невдача (= вербальний конфлікт) є процесом та результатом його дії під впливом особистісних чинників. Це дозволяє стверджувати, що в акті спілкування конфліктогенні фактори виступають не у чистому вигляді, не відокремлено один від одного, а як певний сплав або амальгама: тому можна стверджувати про комплексність факторних сприйнять і лише зрідка – про факторну домінанту вербального конфлікту, тобто їх виокремлення та опис значною мірою базується на принципі конвенціоналізму.

Звертаючись до інтралінгвістичних знакових деформацій - конфліктогенних чинників, що маркують мовними засобами екстрамовні ознаки комунікантів, слід зауважити, що вони насамперед виконують завдання вербалізації соціолінгвістичних та психолінгвістичних причин генерації вербальних конфліктів: невідповідність конструктивного засобу, обраного адресантом, очікування адресата сприймається останнім як знакова деформація та є потенційно здатною до генерування вербального конфлікту. Пропонуємо таку рубрикацію інтралінгвістичних конфліктогенних факторів:

I. Деформації, що розвиваються відповідно до знакової системи в цілому (різні види змішань форм існування мови, соціальних та територіальних діалектів; міжмовні змішання – індивідуальна міжмовна інтерференція).

II–а. Експоненціальні синхронічні знакові деформації (помилки артикуляції – акцент; змішання фонемних опозицій; складові трансформації; акцентологічні помилки; паронімічна атракція; порушення тонічної структури слова та складу).

II–б. Семантичні синхронічні знакові деформації (неоднозначність семантичного диференціала слів; змішання прямого та непрямого значень слова; змішання омонімів тощо).

III–а. Знакові деформації у парадигматиці (синхронічні) – деформації в уживанні граматичних категорій.

III–б. Знакові деформації у синтагматиці (синхронічні) – референційні конфлікти; порушення правил ускладнення

висловлювань/речень; помилкова чи така, що ускладнює розуміння, інверсія; деформації цілісності та зв'язності мовленнєвого утворення як іконічної єдності.

IV. Діахронічні знакові деформації – такі випадки нерозуміння або негативної оцінки, які пов'язані зі сприйняттям мовленнєвих утворень, що створені у більш ранній відрізок розвитку мови, ніж той, у якому існує адресат мовлення.

V. Деформації письмових знаків (неписьменність або недбалість; утруднення зорового сприйняття тексту; помилкове ототожнення графем; індивідуальні переваги та упередження адресанта й адресата, у тому числі й пов'язані з особливими станами їх свідомості).

Наприклад, на суперзнаковому рівні велике значення має правильне розташування словесних знаків один відносно іншого. Наведемо приклад помилкової інверсії, яка погіршує розуміння, у російській пародійній літературі XVIII століття: на текст В. К. Тредіаковського *Дабы посмотреть любви на причину* (замість правильного *Дабы посмотреть на причину любви* або *Дабы посмотреть на любви причину*), О. П. Сумароков відповідає пародійним рядком *Как синицы птички нежно между любятся собой*. Результат такої інверсії – порушення поетичної функції мовленнєвого утворення типу «автор – читач» та недосягнення комунікативної мети.

Конфліктогенною може бути й маніпуляція простими підрядними у межах складного речення: *«Характерной особенностью речи Ивана Демьяновича было то, что он начинал ее не иначе, как придаточным предложением, такими словами, как, например, «потому что», «который» и проч., и в конце концов поселял в своем слушателе чувство безысходной тоски, а в ином, смотря по характеру, даже и злость»* (М. Альбов).

Особливо слід відзначити знакові деформації цілого тексту. Так, порушення його цілісності при збереженні зв'язності нерідко призводить взагалі до втрати уявлення про первинну комунікативну мету. Приклад з М. Я. Марра: *«Часть речи, ныне самая отвлеченная и самая практическая, вначале самая вещественная и самая научно-философская, – числительные связаны со всеми сторонами созданной трудовым процессом «человечности», или подлинно мирового, а не классового, да еще и школьно надуманного гуманизма, со всеми творческими начинаниями человечества как в области материально-жизненных потребностей, так и не менее непреодолимых ныне в их самодовлеющем устремлении умозрительных исканий правды. Числительные переживали ударные моменты своего развития от общественности эпох с великими достижениями. Прежде всего сознание этапов последовательной связанности не одной смены дня днем, получившего свое округление сначала в пяти, затем в семи днях, не одного года, с последовательностью месяцев, в его круговращении по сезонам, а вообще непрерывного бесконечно текущего илидвигающегося времени, как*

двигается по двух- или четырехсезонным делениям года также бесконечное пространственное небо со всеми его неразлучными спутниками, светилами дня и ночи, это в целом мерило и времени и пространства, так же как по палеонтологии речи 'небо' оказалось означающим в первобытной речи 'время' и 'пространство'» [8; 1]. Про специфіку сприйняття подібного тексту дають певне уявлення висловлювання двох відомих лінгвістів: «Думки автора викладаються так темпераментно, що послідовність та зміст їх укрив важко ухопити» та «Скоріше ми маємо справу з камланням шамана, аніж із науковою статтею» [2; 75].

Однозначно до вербального конфлікту призводить порушення зв'язності тексту: *«Стоїть дім, у кожному поверсі вісім вікон, на даху два слухових вікна й два димарі, у кожному поверсі по дві квартири. А тепер скажіть мені, панове, в якому році померла в швейцара його бабуся?»* (Я. Гашек).

Перелік чинників породження вербальних конфліктів, наведений вище, не є вичерпаним у загальнолінгвістичному плані. Далі цікаво було б прослідкувати, які з них та яким чином виявляються під час аналізу інших мов, як різносистемних, так і близькоспоріднених. У першому випадку, ймовірно, будуть віднайдені нові класифікативні одиниці. У другому ж – під час порівняння мов гомогенних та гомоморфних (особливо слов'янських або тюркських чи їх підгруп) – конфліктогенні фактори однієї мови на тлі іншої можуть висвітлитися з боку нормативності, а це, у свою чергу, допоможе уточнити й деякі з аспектів діяхронічного розвитку мов.

Таким чином, для розуміння природи вербального конфлікту надзвичайно важливим є усвідомлення того факту, що дискурс – це не тільки даність тексту, але й певний «спосіб оперування мовою» [13; 44], який відображає своєрідність концептуальної і семантичної систем суб'єкта мовлення, його пізнавальний досвід. Відповідно до цього твердження, специфіка конфліктного спілкування значною мірою обумовлена суб'єктом мовлення та його моделлю адресата, проте вербальні компоненти конфліктної поведінки, тобто ті елементи конфліктного дискурсу, що виступають мовними маркерами комунікативної деструкції (конфліктогенні чинники), можуть і мають розглядатися як один з об'єктів комунікативної лінгвістики.

Література

1. Аксененко С. Е. Осознание конфликтной ситуации и общение / С. Е. Аксененко // Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга. Тезисы докладов. – Краснодар: Изд-во Кубанского университета, 1975. – С. 9–11.
2. Алпатов В. М. История одного мифа: Марр и марризм / В. М. Алпатов. – М.: Наука, 1991. – 288 с.

3. Донцов А. М., Полозова Т. А. Проблема конфликта в западной социальной психологии / А. М. Донцов, Т. А. Полозова // Психологический журнал. – Т. 1. – № 6. – 1980. – С. 119–123.
4. Ермакова О. Н., Земская Е. А. К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога) / О. Н. Ермакова, Е. А. Земская // Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект. – М.: Наука, 1993. – С. 30–63.
5. Иванова Л. П. Методы лингвистических исследований / Л. П. Иванова. – К.: ІСДО, 1995. – 87 с.
6. Корнева Ю. Б. Комунікативно-прагматичні та структурно-семантичні особливості мови сучасної французької реклами: Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 – романські мови / Ю. Б. Корнева ; Київський національний лінгвістичний університет. – Київ: КНЛУ, 1997. – 165 с.
7. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
8. Марр Н. Я. О числительных (К постановке генетического вопроса) / Николай Яковлевич Марр // Языковедные проблемы по числительным. – Л.: Издание Ин-та литератур и языков Запада и Востока при Ленингр. гос. ун-те, 1927. – Вып. 1. – С. 1–96.
9. Небеска І. До питання про соціальні та психічні фактори мовленнєвої діяльності / Іва Небеска // Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1991. – С.73–81.
10. Петровская Л. А. О понятийной схеме социально-психологического исследования конфликта / Л. А. Петровская // Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1977. – С. 126–143.
11. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
12. Сотников А. В. Комунікативно-прагматична стратегія побудови англomовної публічної промови / А. В. Сотников // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Збірник наукових праць. – К.: Київський національний лінгвістичний університет, 2003. – № 9. – С. 344–349.
13. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / Юрий Сергеевич Степанов // Язык и наука конца XX века. Сб. статей. – М.: РГГУ, 1995. – 432 с.